

Aldona Nawój-Śleszyński

System zwykły wykonywania kary pozbawienia wolności w polskim systemie penitencjarnym

Ordinary system of executing the penalty of imprisonment in the Polish penitentiary system

Artykuł zawiera ocenę walorów resocjalizacyjnych systemu zwykłego wykonywania kary pozbawienia wolności oraz propozycję rozwiązania problemu związanego z tym, że około 60% skazanych z tego systemu w latach 1998-2020 odbywało karę pozbawienia wolności bez planu jej wykonania. Istotą przemian w polskim systemie penitencjarnym na podstawie kodeksu karnego wykonawczego z 1997 r. było wprowadzenie instytucjonalnej formy indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności jako nowej instytucji prawa karnego wykonawczego. Ustawodawca zakładał, że cele wykonywania kary pozbawienia wolności są realizowane niezależnie od tego, w jakim systemie skazany odbywa karę. Wątpliwość jednak wzbudza fakt, iż wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie zwykłym odbywa się bez indywidualnego planu opracowanego na podstawie diagnozy kryminologiczno-społecznej, na podstawie której dobierane są środki oddziaływań adekwatnych do potrzeb resocjalizacyjnych. Jednym z postulatów mających na celu przeciwdziałanie temu stanowi byłoby przygotowanie planu wykonywania kary pozbawienia wolności z udziałem lub bez udziału każdego skazanego. Ten postulat jest zgodny z zaleceniami Reguł minimalnych ONZ, Europejskich reguł więziennych oraz praktyką niektórych krajów Europy Zachodniej.

Słowa kluczowe: rygory, systemy, programy i plany wykonywania kary pozbawienia wolności, diagnoza kryminologiczno-społeczna.

The article contains an assessment of the social rehabilitation values of the system of ordinary imprisonment and a proposal to solve the problem related to the fact that about 60% of convicts from this system in the years 1998-2020 served a prison sentence without a plan for its execution. The essence of changes in the Polish penitentiary system on the basis of the Executive Penal Code from 1997 was the introduction of an institutional form of individualisation of the execution of imprisonment as a new institution of executive criminal law. The legislator assumed that the objectives of the execution of the sentence of imprisonment are realized regardless of the system in which the convict is serving the sentence. Doubts, however, are raised by the fact that the execution of the penalty of deprivation of liberty in the ordinary system takes place without an individual plan developed on the basis of a criminological and social diagnosis, on the basis of which measures of impact are selected adequate to the social rehabilitation needs. One of the postulates aimed at counteracting this state would be to prepare a plan for the execution of a custodial sentence with or without the participation of each convict. This postulate is in line with the recommendations of the Minimum Rules of the United Nations, the ERW and the practice of some Western European countries.

Key words: rigors, systems, programs and plans for the execution of imprisonment, criminological and social diagnosis.

Wstęp

Polski system penitencjarny na podstawie art. 67 § 2 kodeksu karnego wykonawczego (k.k.w.) został wzbogacony o nową, dotychczas nieznaną postać instytucjonalnej indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności, tj. o systemy wykonywania kary pozbawienia wolności. Rodzaje systemów wykonywania kary pozbawienia wolności zostały wyszczególnione w art. 81 k.k.w. Na podstawie tego przepisu kara pozbawienia wolności jest wykonywana w systemie programowanego oddziaływania, terapeutycznym i zwykłym. Zasady wykonywania kary pozbawienia wolności w poszczególnych systemach określają w szczególności: art. 95 k.k.w. (system programowanego oddziaływania), art. 96 k.k.w. (system terapeutyczny) oraz art. 98 k.k.w. (system zwykły). W doktrynie prawa karnego wykonawczego istnieją

poglądy, że w rzeczywistości istnieją cztery systemy wykonywania kary pozbawienia wolności¹. Na uwagę zasługuje pogląd Grzegorza Wicińskiego², który zakłada, że skoro ustawodawca w art. 2 ustawy z 7 marca 2007 r.³ przyjął, że na gruncie tej ustawy mamy do czynienia z jednym z systemów wykonywania kary pozbawienia wolności, a tym samym usytuował dozór elektroniczny jako czwarty w rozumieniu art. 81 k.k.w. system wykonywania kary pozbawienia wolności. Ustawodawca jednak nie usankcjonował tego faktu poprzez uzupełnienie art. 81 k.k.w. o dodanie do niego pkt. 4 o treści „dozoru elektronicznego”, wykorzystując nowelizację m.in. Kodeksu karnego wykonawczego (w szczególności rozdział VIIa „System dozoru elektronicznego”) Ustawą z 11 marca 2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz Kodeks karny wykonawczy⁴.

Instytucja systemów wykonywania kary pozbawienia wolności poszerzyła tradycyjny katalog instytucjonalnych form indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności w postaci typów i rodzajów zakładów karnych, które występowały we wszystkich systemach penitencjarnych w ponad 100-letniej historii polskiego więziennictwa. Upředzając dalsze rozważania, należy podkreślić, że ta nowa instytucja wyparła system rygorów wykonywania kary pozbawienia wolności z polskiego systemu penitencjarnego, który był reliktem represyjnych sposobów wykonywania kary pozbawienia wolności w okresie przed zmianami ustrojowymi.

W polskim systemie penitencjarnym pomiędzy rokiem 1966 a 1995 funkcjonowała szczególna postać instytucjonalnej indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności w formie rygorów wykonywania tej kary. Instytucja ta została wprowadzona do polskiego systemu wykonywania kary pozbawienia wolności już w 1963 r.⁵ zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości, później usankcjonowana ustawą – Kodeks karny wykonawczy z 1969 r.⁶ i zniesiona w 1995 r.⁷. Kodeks karny wykonawczy z 1969 r. wyznaczył wobec

¹ W. Kotowski, B. Kurzępa, *Dozór elektroniczny zarys problematyki „Probacja”* 2009, nr 2, s. 72; G. Wiciński, *Przerwa w karze pozbawienia wolności wykonywanej w systemie dozoru elektronicznego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2010, nr 67-68, s. 43.

² *Ibidem*, s. 43.

³ Art. 2 Ustawy o wykonywaniu kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicznego (Dz.U. z 2007 r. Nr 191, poz. 1366) brzmiał: „(...) system dozoru elektronicznego jest jednym z systemów wykonywania kary pozbawienia wolności (...)”.

⁴ Dz.U. z 2016 r., poz. 420.

⁵ Zarządzenie nr 64/63 Ministra Sprawiedliwości w sprawie odbywania kary przez skazanych za przestępstwa i wykroczenia o charakterze chuligańskim (niepublikowane).

⁶ Art. 40 Ustawy z 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 13, poz. 98, z późn. zm.).

⁷ Ustawa z 12 lipca 1995 r. o zmianie – Kodeks karny, Kodeks karny wykonawczy oraz podwyższenie dolnych i górnych granic grzywn i nawiązek w prawie karnym (Dz.U. Nr 95, poz. 429).

kary pozbawienia wolności cele indywidualnoprzewencyjne/zapobieganie powrotności do przestępstwa, które należało osiągać poprzez poddanie skazanego dyscyplinie, porządkowi, który był urzeczywistniany poprzez rygor (art. 40 k.k.w. z 1969 r.). Rygory wykonywania kary pozbawienia wolności miały sprzyjać, wyzwałać u skazanego podatność na oddziaływania, zwłaszcza przez pracę, naukę i zajęcia kulturalno-oświatowe (art. 37 k.k.w. z 1969 r.). Rygory wykonywania kary pozbawienia wolności zostały wprowadzone do polskiego systemu penitencjarnego w następstwie poniesionego fiaska realizacji celów wykonywania kary pozbawienia wolności, które przyjęło postać recydywy przestępczej. Ta klęska była możliwa tylko dlatego, że ówczesny system resocjalizacyjny nie był oparty na naukowych przesłankach wygaszania zachowań niepożądanych, przestępczych, lecz na intuicyjnym przeświadczeniu, że dozowanie silnych bodźców awersyjnych przyniesie oczekiwane rezultaty w postaci zapobiegnięcia powrotowi do przestępstwa. Cały system oddziaływań penitencjarnych był oparty na przymusie. Koncepcja odejścia od rygorów i represyjnego sposobu wykonywania kary pozbawienia wolności dojrzała w doktrynie i wśród praktyków penitencjarnych, a została ostatecznie urzeczywistniona w procesie reformowania prawa karnego wykonawczego po 1989 r. i utrwalona w Kodeksie karnym wykonawczym z 1997 r. Kodeks karny wykonawczy z 1997 r. wprowadza w miejsce rygorów instytucje systemów wykonywania kary pozbawienia wolności, odrzuca przymus resocjalizacyjny, dowartościowuje podmiotowość osób uwięzionych. Najgłębszą istotą tych przemian było odejście od prewencji symptomatologicznej w postępowaniu wykonawczym i zastąpieniu jej prewencją przyczynową⁸.

Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności w praktyce penitencjarnej funkcjonują już 22 lata. Dotychczas koncepcja wykonywania kary pozbawienia wolności w trzech różnych systemach nie została poddawana całościowej ocenie, z wyjątkiem prac Barbary Stańdo-Kaweckiej⁹ i Piotra Stępniaaka. Piotr Stępniaak, uznając, że systemy wykonywania kary pozbawienia wolności są ogromnym osiągnięciem polskiej myśli penitencjarnej, uważa jednak, że są rozwiązaniem przejściowym, powinny być zastąpione indywidualnymi programami oddziaływań, do których więźniowie

⁸ A. Nawój-Śleszyński, *W poszukiwaniu optymalnego modelu instytucjonalnej indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności – od rygorów do systemów i planowania wykonywania kary pozbawienia wolności*, Toruń (w druku).

⁹ B. Stańdo-Kawecka, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w trzech systemach – uwagi krytyczne*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2016, T. XXXIX, s. 109-131.

powinni przystępować na zasadzie całkowitej dobrowolności¹⁰. Autor swoje postulaty formułuje na podstawie rozważań nad francuskim systemem penitencjarnym¹¹. Dotychczas nie podjęto szerszych badań naukowych nad efektywnością wykonywania kary pozbawienia wolności w poszczególnych systemach oraz uwarunkowaniach tej efektywności, efektywności mierzonej powrotnością do przestępstwa, czy i na ile funkcjonowanie trzech systemów wykonywania kary pozbawienia wolności wpływa na realizację indywidualno-prewencyjnego celu wykonywania kary pozbawienia wolności¹². Trzeba jednak podkreślić, że w okresie wykonywania kary pozbawienia wolności w trzech systemach, tj. od 1 września 1998 r., były podejmowane próby bardzo poważnych badań i analiz, ocen systemów wykonywania kary pozbawienia wolności z wyjątkiem systemu zwykłego. Ten system nie był przedmiotem naukowych opracowań monograficznych (monografii, artykułów monograficznych), a jeżeli był analizowany i oceniany to przy okazji pozostałych systemów bądź komentarzy do kodeksu karnego wykonawczego, w szczególności do art. 98 k.k.w. oraz art. 99 § 1 i 2 k.k.w. Należy stwierdzić, że ta nowa instytucja prawa karnego wykonawczego nie doczekała się zbyt bogatego i obszernego piśmiennictwa. Najmniej nauka poświęciła uwagi systemowi zwykłemu¹³, a najwięcej systemowi programowanego oddziaływania¹⁴

¹⁰ P. Stępnia, *Polemicznie o systemach wykonywania kary pozbawienia wolności w świetle Europejskich Regul Wziesniennych i doświadczeń francuskich*, [w:] T. Bulenda, A. Rzeplński (red.), *Modernizacja wzieziennictwa*, V Kongres Penitencjarny, UW IPSiR, CZSW, Warszawa 2015, s. 604.

¹¹ P. Stępnia, *O indywidualizacji, systemach wykonywania kary pozbawienia wolności oraz wolnej progresji – głos polemiczny* „Przełąd Wzieziennictwa Polskiego” 2014, nr 85.

¹² B. Stańdo-Kawecka, op. cit., s. 131.

¹³ M. Powszedniak, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania i w systemie zwykłym. Różnice normatywne*, [w:] A. Nawój-Śleszyński, A. Leszczyńska (red.), *Współczesne problemy i perspektywy wzieziennictwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2019, s. 123-131.

¹⁴ A. Nawój, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007; M. Bramska, A. Kurek, D. Schmidt, *System programowanego oddziaływania w warunkach zakładu karnego zamkniętego*, [w:] *Stan i węzłowe problemy polskiego wzieziennictwa*, cz. IV, Biuletyn RPO. Materiały, z. 42, Warszawa 2000; M. Bramska, M. Kiryluk, *Realizacja systemu programowanego oddziaływania w toku wykonywania kary pozbawienia wolności*, „Przełąd Wzieziennictwa Polskiego” 2002, nr 37; G.B. Szczygieł, *System programowanego oddziaływania wykonywania kary pozbawienia wolności*, [w:] K. Krajewski (red.), *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości*, Księga jubileuszowa z okazji 70 rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle, Warszawa 2007; P. Stępnia, *System programowanego oddziaływania w opiniach wziezienników*, „Archiwum Kryminologii” 2009, tom XXXI.

oraz terapeutycznemu¹⁵. System zwykły wykonywania kary pozbawienia wolności nie doczekał się ani jednej monografii. Z publikacji dotyczących dwóch systemów wykonywania kary pozbawienia wolności wynika główny wniosek, że są to najbardziej udane instytucje wprowadzone do k.k.w. z 1997 r., nie należy z nich rezygnować, lecz usprawniać ich wykonywanie. Katalog postulowanych zmian w tych systemach jest długi, zawarte są one w publikacjach, które są wymienione w przypisach poniżej.

System zwykły, pomimo że nie jest przedmiotem kontrowersyjnych i burzliwych dyskusji i sporów, to jednak rodzi podstawowe pytanie: czy służy on realizacji indywidualno-prewencyjnych celów wykonywania kary pozbawienia wolności? Ustawodawca zgodnie z art. 67 k.k.w. określa, że cele wykonywania kary pozbawienia wolności są realizowane niezależnie od tego, w jakim typie zakładu karnego i w jakim systemie skazany odbywa karę¹⁶. Powstaje pytanie, czy to założenie ustawodawcy jest słuszne? Wprawdzie w art. 98 k.k.w. ustawodawca postanawia, że skazany w systemie zwykłym może korzystać z dostępnego w zakładzie karnym zatrudniania, nauczania oraz zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych, tj. środków, które służą realizacji celów wykonywania kary pozbawienia wolności, to jednak powstaje pytanie, dlaczego ograniczył się tylko do trzech pierwszych systemów wymienionych w § 3 art. 67 k.k.w.? Rodzą się też następne pytania i wątpliwości: czy bez diagnozy kryminologiczno-społecznej i planu (programu) wykonywania kary pozbawienia wolności można realizować oddziaływania resocjalizacyjne, bo przecież bez diagnozy, którą opracowuje wychowawca, sam skazany nie może sobie dobrać środków oddziaływań, które byłyby adekwatne do jego potrzeb resocjalizacyjnych? W zależności od odpowiedzi na te pytania, wyłoni się koncepcja zasadności egzystencji tego systemu i jego los w kodeksie karnym wykonawczym.

¹⁵ A. Kwieciński, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2017; J. Konikowska-Kuczyńska, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym wobec skazanych uzależnionych od środków odurzających lub substancji psychotropowych*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015; K. Linowski, J. Nowicka, *System terapeutyczny dla więźniów uzależnionych od alkoholu*, Ostrowiec Świętokrzyski 2004; A. Kwieciński, *Skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi*, [w:] A. Kwieciński (red.), *Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Aspekty prawne*, Warszawa 2013; E. Habzda-Siwiek, *Wybrane problemy realizacji systemu terapeutycznego wykonywania kary pozbawienia wolności w polskim systemie penitencjarnym*, [w:] B. Stańdo-Kawecka, R. Krajewski (red.) *Problemy penologii i praw człowieka na początku XXI stulecia. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Holdy*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2011; A. Kwieciński, *Ocena i perspektywy rozwoju systemu terapeutycznego wykonywania kary pozbawienia wolności*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2019, t. LIV, s. 68-83.

¹⁶ S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*. Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2010, s. 416.

I. Od rygorów do systemów wykonywania kary pozbawienia wolności

Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności stanowią najmłodszą postać instytucjonalnej indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności. Instytucja ta ma służyć realizacji indywidualnoprewencyjnych celów wykonywania kary pozbawienia wolności. Art. 67 § 1 k.k.w. przewiduje ten sam cel wykonywania kary pozbawienia wolności dla skazanych odbywających karę w różnych systemach¹⁷. Cele wykonywania kary pozbawienia wolności mają być realizowane niezależnie od tego, w jakim systemie skazany odbywa karę¹⁸, tj. systemie programowanego oddziaływania, terapeutycznym, zwykłym. Takie stanowisko przyjmuje zarówno nauka, jak i praktyka. Jednak w literaturze przedmiotu można spotkać się z poglądem, że systemy mają różny potencjał reedukacyjny: największy ma ten, w którym podstawą wykonywania kary pozbawienia wolności jest indywidualny program oddziaływania (system programowanego oddziaływania), czy też indywidualny program terapeutyczny (system terapeutyczny), najmniejszy ma system zwykły, wykonywany bez indywidualnego programu. Rodzą się jednak wątpliwości, czy system zwykły może mieć jakiegokolwiek walory reedukacyjne, skoro kara w nim jest wykonywana bez programu opracowanego na podstawie diagnozy kryminologiczno-społecznej¹⁹? W dalszych rozważaniach będzie można znaleźć odpowiedź na to pytanie.

Cele wykonywania kary pozbawienia wolności określone zarówno w k.k.w. z 1969 r., jak i w k.k.w. z 1997 r. są właściwie takie same, tj. mają zapobiegać powrotowi do przestępstwa. Te dwa kodeksy karne wykonawcze ustanowiły jedynie odrębne sposoby osiągnięcia tych celów. System penitencjarny oparty na k.k.w. z 1969 r. został zbudowany przede wszystkim na oddziaływaniach opartych na rygorze, represji, strachu i lęku. System penitencjarny oparty na k.k.w. z 1997 r. został zbudowany na prewencji przyczynowej, systemie oddziaływań na strukturę czynników kryminogennych sprawcy przestępstwa w oparciu o indywidualny

¹⁷ B. Stańdo-Kawecka, op. cit., s. 124.

¹⁸ S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2010, s. 416.

¹⁹ A. Nawój-Sleszyński, *Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności i ich potencjał reedukacyjny*, „Przebieg Węziennictwa Polskiego“ 2016, nr 92, s. 13.

program oddziaływania opracowany na podstawie diagnozy kryminologiczno-społecznej na podstawie badań osobopoznawczych.

Koncepcja oddziaływań na więźniów poprzez dozowanie rygorów jest już odległa w czasie, obowiązywała bowiem od 1963 r. do 1995 r. Według Stanisława Paweli „Rygor odbywania kary pozbawienia wolności określony jest stopniem nałożonych na skazanego obowiązków oraz udzielonych uprawnień. Główne elementy zróżnicowania rygorów dotyczą w szczególności: zakresu swobody poruszania się po zakładzie, wysokości przypadającej skazanemu części należności za pracę, komunikowania się z osobami z zewnątrz, prawa czynienia zakupów przedmiotów powszechnego użytku”²⁰. Wprowadzenie do systemu penitencjarnego rygorów wykonywania kary pozbawienia wolności przebiegało etapami, na podstawie różnych przesłanek. Po pierwsze, wprowadzenie rygorów wiązało się z przeświadczeniem o możliwościach ograniczania recydywy przez nasilanie surowości i dolegliwości kary pozbawienia wolności wykonywanej wobec sprawców wielokrotnie powracających do przestępstwa, jak i groźnych ze społecznego punktu widzenia przestępstw gospodarczych i kryminalnych²¹. Pojęcie rygoru pojawiło się w przestrzeni penitencjarnej na tle zarządzenia nr 64/63 CZSW Ministra Sprawiedliwości z 29 listopada 1963 r. w sprawie regulaminu odbywania kary przez skazanych za przestępstwa i wykroczenia o charakterze chuligańskim²², które nakazywało wydzielenie grupy skazanych, sprawców przestępstw o charakterze chuligańskim i odbywanie przez nich kary w rygorze obostrzonym. Ograniczanie recydywy i zwalczanie przestępczości uznanej za niebezpieczną znalazło wyraz w regulaminie wykonywania kary pozbawienia wolności z 1966 r.²³. Zróżnicowanie rygorów wykonywania kary pozbawienia wolności zostało utrwalone w Kodeksie karnym wykonawczym z 1969 r. Przepis art. 40 tego kodeksu przewidywał następujące rygory wykonywania kary pozbawienia wolności: zasadniczy, złagodzony, obostrzony. Następnie tymczasowy regulamin wykonywania kary pozbawienia wolności²⁴ wprowadził rygor surowy wobec recydywistów. W literaturze naukowej brak dowodów na związek pomiędzy dolegliwością kary pozbawienia wolności a jej skutecznością. Po drugie, w latach

²⁰ S. Pawela, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1972, s. 159.

²¹ B. Stańdo-Kawecka, op. cit., s. 114.

²² Niepublikowane.

²³ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 lutego 1966 r. (Dz.U.Min.Sprawiedl. nr 2, poz. 12).

²⁴ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 stycznia 1974 r. w sprawie tymczasowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.U.Min.Sprawiedl. 1975, nr 2, poz. 6).

sześćdziesiątych obowiązywała zasada jedności polityki karnej i penitencjarnej, co oznaczało, że w stosunku do wielokrotnych przestępców oraz popełniających przestępstwa o dużej szkodliwości społecznej czynu i wysokim stopniu zdemoralizowania powinny być stosowane zaostrome warunki wykonywania kary.²⁵ Po trzecie, wpływ na represyjny model wykonywania kary pozbawienia wolności miał spór prowadzony od początku 1966 r. o koncepcję więziennictwa, w którym udział brały dwie tendencje: represyjna i resocjalizacyjna. Po 1970 r. przewagę utrzymywała koncepcja represyjna. Usankcjonowaniem tej tendencji jest tymczasowy regulamin wykonywania kary pozbawienia wolności z 1974 r., który wprowadzał rygor surowy, którego nie przewidywał kodeks karny wykonawczy, a miał wzmacniać odstrasające oddziaływanie kary na skazanych²⁶. Po czwarte, wpływ na represyjny model wykonywania kary pozbawienia wolności mógł mieć radziecki sposób wykonywania kary pozbawienia wolności, którego rygor był szczególną cechą ustrojową więziennictwa tego państwa²⁷. Po piąte, na kształtowanie się represyjnego modelu wykonywania kary pozbawienia wolności nauka nie miała wpływu. Dopiero w latach osiemdziesiątych XX wieku nauka podjęła krytykę tego modelu, którego kryzys uwidocznił się w latach 1980-1981 w ogólnopolskich protestach więźniów²⁸. Po tym okresie następowało łagodzenie niektórych dolegliwości związanych z wykonywaniem kary pozbawienia wolności: zniesiono rygor surowy, zniesiono karę jednorazowego strzyżenia włosów, zniesiono karę dyscyplinarną pod postacią zmniejszenia racji żywnościowej o połowę na czas 14 dni²⁹ itd. Rygor obostrzony, zasadniczy, złagodzony nadal pozostawał w penitencjarnym modelu wykonywania kary pozbawienia wolności.

W świetle poglądów niektórych komentatorów prawa karnego wykonawczego rygory wykonywania kary pozbawienia wolności stwarzały najlepsze warunki dla realizacji celów wykonywania kary pozbawienia

²⁵ Komentarz wprowadzający do tymczasowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności. Materiały szkoleniowe, CZZZK 1974, s. 6.

²⁶ P. Wierzbicki, *Rozwój penitencjarystyki w PRL. Wybrane problemy*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1988, s. 17.

²⁷ Por. J. Śliwowski, *Prawo i polityka penitencjarna*, PWN, Warszawa 1982.

²⁸ R. Musidłowski, *Zbiorowe wystąpienia osób pozbawionych wolności w latach osiemdziesiątych*, [w:] *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa*, Biuletyn RPO. Materiały, nr 32, cz. II, Warszawa 1997, s. 248-271.

²⁹ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości nr 16 z dnia 19 maja 1981 r. wprowadzające zmiany w Zarządzeniu nr 11 z dnia 25 stycznia 1974 r. w sprawie tymczasowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.Urz.MS, nr 2, poz. 12).

wolności³⁰. Taka ocena roli rygorów z punktu widzenia dzisiejszych standardów jest nie do przyjęcia. Z treści art. 37 § 2 k.k.w. z 1969 r. wynika, że dla osiągnięcia celu wykonywania kary pozbawienia wolności określonego w art. 37 § 1 k.k.w. tego kodeksu prowadzi się działalność resocjalizacyjną polegającą na poddaniu skazanego dyscyplinie i porządkowi w odpowiednich zakładach karnych oraz oddziaływaniom zwłaszcza przez pracę, naukę, zajęcia kulturalno-oświatowe. Zakres uprawnień w poszczególnych rygorach różnicuje zakres oddziaływań, tj. im surowszy rygor, tym bardziej ograniczone możliwości oddziaływań na skazanych. Zdaniem Teodora Szymanowskiego, rygory nie miały żadnego znaczenia z punktu widzenia oddziaływań resocjalizacyjnych, a rygor surowy miał pośredni wpływ na zwiększenie recydywy, ograniczał bowiem możliwości oddziaływań na skazanych³¹.

Na postawie dotychczasowych rozważań można wyrazić pogląd, że rygory zostały wprowadzone do systemu penitencjarnego w celu redukcji recydywy, jej zapobieganiu, a w rzeczywistości ją generowały. Rygory wykonywania kary pozbawienia wolności wprowadzono do systemu penitencjarnego najpierw na postawie regulaminów wykonywania kary pozbawienia wolności, później na podstawie ustawy – Kodeks karny wykonawczy z 1969 r. i stanowiły w założeniu samodzielny czynnik oddziaływań penitencjarnych, które miały zapobiegać recydywie. Nie mogły spełnić tej roli, nie oddziaływały bowiem na przyczyny zachowań przestępczych zidentyfikowanych na podstawie diagnozy kryminologiczno-społecznej. Rygory wykonywania kary pozbawienia wolności zostały wyrzucone z systemu penitencjarnego w Polsce w 1995 r.³².

Odrzucenie rygorów wykonywania kary pozbawienia wolności i zastąpienie ich później instytucją systemów wykonywania kary pozbawienia wolności było istotnym postępowaniem w kierunku planowania wykonywania kary pozbawienia wolności na podstawie diagnozy kryminologiczno-społecznej opracowanej na podstawie badań osobopoznawczych. Systemy wykonania kary pozbawienia wolności są instytucją złożoną z trzech różnych segmentów (systemów), lecz każdy z nich ma realizować ten sam cel określony w art. 67 § 1 k.k.w. Powstaje jednak pytanie, czy każdy z tych

³⁰ S. Paweła, op. cit., s. 159.

³¹ T. Szymanowski, *Powrót skazanych do społeczeństwa*, Wydawnictw Prawnicze, Warszawa 1989, s. 109.

³² Ustawa z 12 lipca 1995 r. o zmianie – Kodeks karny, Kodeks karny wykonawczy oraz podwyższenie dolnych i górnych granic grzywn i nawiązek w prawie karnym (Dz.U. Nr 95, poz. 429). Zostaje skreślony art. 40 k.k.w. z 1969 r.

systemów jest w stanie ten cel zrealizować? Rodzą się również wątpliwości i pytania, czy system zwykły, który jest wykonywany bez programu (planu) opracowanego na podstawie diagnozy kryminologiczno-społecznej, jest w stanie i w jakim stopniu realizować cele wykonywania kary pozbawienia wolności?

II. Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności i ich potencjał resocjalizacyjny

Odrzucenie przymusu resocjalizacyjnego, przede wszystkim odrzucenie instytucjonalnej postaci indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności polegającej na dozowaniu dolegliwości kary pozbawienia wolności poprzez rygory, tj. rygor surowy, obostrzony, zasadniczy i złagodzony, było istotą reformy polskiego systemu penitencjarnego zreformowanego ustawą – Kodeks karny wykonawczy z 1997 r.

W 1997 r. rygory wykonywania kary pozbawienia wolności zostały zastąpione nową postacią indywidualizacji instytucjonalnej, tj. instytucją systemów wykonywania kary pozbawienia wolności. Systemy te zmieniły całą filozofię oddziaływania na więźniów podczas wykonywania kary pozbawienia wolności. Skazani odbywający karę pozbawienia wolności w poszczególnych systemach w większym lub mniejszym stopniu podejmują aktywność na rzecz osłabienia bądź wyeliminowania czynników kryminogennych. Temu procesowi służą diagnozy kryminologiczno-społeczne, w oparciu o które są opracowywane indywidualne programy oddziaływania (w systemie programowanego oddziaływania), indywidualne programy terapeutyczne (w systemie terapeutycznym).

Wykonywanie kary pozbawienia wolności w trzech systemach oparte jest na zasadzie dobrowolności. „Odrzucenie przymusu resocjalizacyjnego w czasie wykonywania kary pozbawienia wolności wychodzi więc z koncepcji poszanowania praw człowieka do decydowania o sobie oraz z realistycznego faktu, że efektywne jest takie zwłaszcza oddziaływanie na dorosłego człowieka, które on sam zaakceptuje i jako podmiot nawiąże współdziałanie z wychowawcami, nauczycielami, terapeutami itd.”³³.

³³ Uzasadnienie rządowego projektu nowego Kodeksu karnego wykonawczego, [w:] *Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami*, Warszawa 1997, s. 546.

Dobrowolność wyboru systemu wykonywania kary pozbawienia wolności w poszczególnych systemach jest regułą generalną, a nie absolutną. Istnieją w tym zakresie odstępstwa, które mają racjonalne uzasadnienie. Problem ten należałoby przybliżyć poprzez omówienie przesłanek kierowania skazanych do poszczególnych trzech systemów wykonywania kary pozbawienia wolności, tj. systemu programowanego oddziaływania, terapeutycznego i zwykłego.

W świetle art. 95 § 1 k.k.w. w systemie programowanego oddziaływania odbywają karę skazani młodociani. Wykonywanie kary wobec młodocianych w tym systemie jest obligatoryjne. Skazani dorośli odbywają karę w tym systemie dobrowolnie, jeżeli po przedstawieniu im projektu programowanego oddziaływania wyrażą zgodę na współudział w jego opracowaniu i wykonywaniu. Nie mają prawa wyboru systemu programowanego oddziaływania następujące grupy osób pozbawionych wolności: skazani na zastępczą karę pozbawienia wolności, ukarani karą aresztu oraz osoby, wobec których zastosowano środki przymusu skutkujące pozbawieniem wolności. Kara wobec tych grup jest wykonywana w systemie zwykłym, chyba że szczególne względy przemawiają za skierowaniem do innego systemu (art. 99 § 1 k.k.w.). Nadal w literaturze przedmiotu jest dyskutowany problem przymusu resocjalizacyjnego stosowanego wobec skazanych młodocianych i postulatów jego zniesienia³⁴. Wydaje się być nieprzekonujący argument obligatoryjnego kierowania skazanych młodocianych do systemu programowanego oddziaływania, jako nawiązanie do szczególnej dyrektywy wymiaru kary wobec sprawców młodocianych w postaci preferencji wychowawczego oddziaływania (art. 54 § 1 k.k.)³⁵. Cel ten można osiągnąć w inny sposób. Walorem wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania jest wykonywanie go według planu. W tym celu opracowywany jest indywidualny program oddziaływania oparty na opisie i wyjaśnieniu przyczyn nieprzestrzegania przez skazanego norm prawnych lub niedostosowania społecznego³⁶.

W indywidualnym programie oddziaływania obowiązkowo określa się zadania mające na celu eliminację przyczyn popełnionego przez skazanego przestępstwa oraz naprawę szkód wyrządzonych tym przestępstwem³⁷.

³⁴ A. Nawój-Śleszyński. *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007, s. 285.

³⁵ S. Lelental, op. cit., s. 410.

³⁶ § 14 ust.1 pkt 3 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 w sprawie prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U. z 2003 r. Nr 151, poz. 1469).

³⁷ Ibidem, §14 ust. 2.

Ustawodawca preferuje wykonywanie kary w tym systemie w zakładach karnych typu półotwartego, ponieważ art. 88 § 1 k.k.w. stanowi, że skazanego odbywającego karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania osadza się w zakładzie karnym typu półotwartego, chyba że szczególne okoliczności uzasadniają osadzenie go w zakładzie karnym typu zamkniętego. Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania podlega kontroli poprzez dokonywane oceny realizacji zadań³⁸. Skazany może cały wyrok odbywać w systemie programowanego oddziaływania, jeżeli po wyroku wyrazi wolę uczestniczenia w tym systemie, może również w każdym czasie zrezygnować z odbywania kary w nim, może być przeniesiony przez komisję penitencjarną do systemu zwykłego, jeżeli nie realizuje zadań wynikających z indywidualnego programu oddziaływania, bądź też może być przeniesiony do systemu terapeutycznego, jeżeli zaistniały przesłanki do podjęcia takiej decyzji przez komisję penitencjarną lub inny organ klasyfikacyjny.

Następnym systemem wykonywania kary pozbawienia wolności jest system terapeutyczny. Do tego systemu kierowani są skazani, o których mowa w art. 96 § 1 i 3 k.k.w., to jest:

- skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, w tym za przestępstwa określone w art. 197-203 k.k. popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych,
- upośledzeni umysłowo,
- uzależnieni od alkoholu,
- uzależnieni od innych środków odurzających lub psychotropowych,
- skazani niepełnosprawni fizycznie,
- inni skazani, za ich zgodą, jeżeli przemawiają za tym względy lecznicze i resocjalizacyjne.

Wymienione grupy skazanych mogą być skierowane do systemu terapeutycznego, jeżeli wymagają oddziaływania specjalistycznego, zwłaszcza opieki psychologicznej, lekarskiej lub rehabilitacyjnej. Cel wykonywania kary w tym systemie należy rozpatrywać na tle art. 67 § 1 i 3 k.k.w. – pisze Stefan Lelental³⁹. Chodzi o eliminowanie lub co najmniej ograniczenie czynników etiologicznych przestępstw popełnionych przez skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w tym systemie. Skazani, o których mowa w art. 96 § 1 k.k.w., są kierowani do systemu terapeutycznego

³⁸ Art. 76 § 1 pkt 3 k.k.w.

³⁹ S. Lelental, Kodeks karny wykonawczy, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 415.

w zasadzie obligatoryjnie, za ich zgodą, bądź wbrew ich woli. Karę pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym wykonuje się w oddziale terapeutycznym o określonej specjalizacji⁴⁰ na podstawie indywidualnego programu terapeutycznego. Obszary przymusu odbywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym są dość rozległe, lecz nie bezwzględne, rozstrzyga o tym art. 117 k.k.w. Problem podejmowania oddziaływań specjalistycznych wbrew woli skazanego odbywającego karę w systemie terapeutycznym jest przedmiotem żywej dyskusji⁴¹. Wydaje się jednak, że rezygnacja z wykonywania kary pozbawienia wolności w tym systemie wobec niektórych grup więźniów, o których mowa w art. 96 § 1 k.k.w., byłaby nieuzasadniona, równocześnie należałoby zawęzić krąg osób kierowanych pod przymusem do tego systemu, bardziej kształtować taki model wykonywania kary pozbawienia wolności, który dawałby motywację własną uczestniczenia więźniów w indywidualnych programach terapeutycznych oferowanych przez oddziały terapeutyczne.

System terapeutyczny jest systemem przejściowym, przechodnim, i tak się go często określa w literaturze przedmiotu, co sugeruje, że w czasie wykonywania kary pozbawienia wolności pewien okres tej kary więźniń odbywa w systemie terapeutycznym, opuszczając czasowo najczęściej system programowanego oddziaływania lub zwykły. Czas pobytu w oddziale terapeutycznym dzieli tę populację na dwie grupy. Czas trwania podstawowego cyklu terapeutycznego w oddziale dla alkoholików wynosi 3 miesiące, dla skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych do 6 miesięcy⁴². Wobec pozostałych skazanych, o których mowa w art. 96 § 1 k.k.w., a w szczególności wobec skazanych za przestępstwa seksualne określone w art. 197-203 k.k. popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych, upośledzonych umysłowo i innych grup skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, czas oddziaływań terapeutycznych jest inny niż w wymienionych grupach skazanych uzależnionych. Sprawcy przestępstw seksualnych w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych wymagają niekiedy długotrwałych oddziaływań specjalistycznych. Skazani upośledzeni umysłowo być może cały wyrok powinni odbywać w warunkach oddziału terapeutycznego m.in. ze względu na trudności przystosowania się do standardowego reżimu wykonywania kary pozbawienia wolności.

⁴⁰ § 15 ust.1 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 14 sierpnia 2003 r.

⁴¹ A. Kwieciński, *Wykonywanie ...*, s. 497-498, J. Konikowska-Kuczyńska, *Wykonywanie ...*, s. 208-209.

⁴² J. Konikowska-Kuczyńska, *Wykonywanie...*, s. 142.

System terapeutyczny w Polsce nie jest systemem wykonywania kary pozbawienia wolności przez cały wyrok orzeczonej kary. Najczęściej stanowi krótki okres, w którym to jest wykonywana kara wobec więźniów wymienionych w art. 96 § 1 k.k.w. Spełnia on przede wszystkim rolę terapeutyczną, aby na bazie uzyskanej równowagi psychicznej kształtować zdolności do przygotowania się skazanego do samodzielnego życia. Spełnia on również rolę profilaktyki przyczynowej, żeby po uwolnieniu się skazanego od uzależnienia osiągnąć poprawczy cel wykonywania kary pozbawienia wolności.

Po odbyciu kary w systemie terapeutycznym skazany jest przenoszony do systemu programowanego oddziaływania, gdzie wykonuje dalsze zadania wynikające z indywidualnego programu oddziaływania, bądź do systemu zwykłego, w którym bez programu może korzystać z dostępnego w zakładzie karnym zatrudnienia, nauczania oraz zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych (art. 98 k.k.w.).

W świetle dotychczasowych rozważań system terapeutyczny jawi się jako epizod, fragment czasu osób uwięzionych, który może stanowić zadanie wynikające z indywidualnego programu oddziaływania skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania, bądź przymus orzeczony w trybie art. 62 k.k., ewentualnie w trybie art. 117 k.k.w.

Trójczłonowa instytucja systemów wykonywania kary pozbawienia wolności zamyka system zwykły. System ten wymaga odrębnego omówienia, przemawiają bowiem za tym odmienne podstawy prawne wykonywania kary w tym systemie i skutki w tym zakresie, w szczególności co do realizacji celów wykonywania kary pozbawienia wolności.

III. System zwykły wykonywania kary pozbawienia wolności – czy jest możliwa resocjalizacja bez diagnozy kryminologiczno-społecznej i programu oddziaływania?

System zwykły wykonywania kary pozbawienia wolności również służy realizacji celów wykonywania kary pozbawienia wolności, lecz jego potencjał resocjalizacyjny jest mały lub nikły. S. Lelental⁴³ stwierdza, że wobec skazanych, którzy nie wybiorą systemu programowanego oddziaływania,

⁴³ S. Lelental, op. cit., s. 416.

nie rezygnuje się z pozytywnych oddziaływań. Mają oni prawo w każdej chwili zmienić decyzję, wybrać system programowanego oddziaływania, a jeśli takiej decyzji nie podejmą, to również w systemie zwykłym mogą korzystać z zatrudnienia, nauczania oraz zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych. Cytowany autor zauważa, że cele wykonywania kary pozbawienia wolności i środki ich realizacji określa art. 67 k.k.w. Mogą one być realizowane niezależnie, w jakim typie zakładu karnego i w jakim systemie osoby pozbawione wolności odbywają karę⁴⁴. W rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 14 sierpnia z 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych⁴⁵ zapisano, że w zakładach karnych prowadzi się w każdym systemie wykonywania kary pozbawienia wolności oddziaływania penitencjarne zmierzające do realizacji celów wykonywania kary pozbawienia wolności. Oddziaływania te są prowadzone w formie zindywidualizowanych działań dostosowanych do psychofizycznych właściwości skazanego, zaś zakres oddziaływań penitencjarnych wobec skazanych zależy od systemu wykonywania kary pozbawienia wolności oraz rodzaju i typu zakładu karnego. Nie wchodząc w głębszą ocenę walorów resocjalizacyjnych systemu zwykłego, już na wstępie należałoby zauważyć, że zapis art. 98 k.k.w. zubaża zakres stosowanych środków oddziaływań w systemie zwykłym, gdyż ogranicza je do korzystania z dostępnego w zakładzie karnym zatrudnienia, nauczania oraz zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych, a nie wszystkich, o których mowa w art. 67 § 3 k.k.w., tj. podtrzymywanie kontaktów z rodziną, światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne. Problem różnic pomiędzy dwoma podstawowymi systemami wykonywania kary pozbawienia wolności jest jeszcze głębszy, można bowiem sprowadzić do odpowiedzi na pytanie, czy skazany może sam sobie dobrać środki oddziaływań, więcej – czy sam skazany może opracowywać dla siebie diagnozę kryminologiczno-społeczną, która dopiero wyznacza dobór środków oddziaływań na przyczyny zachowań podlegających karom kryminalnym w postaci kary pozbawienia wolności? Procedury, o których mowa, należą do kompetencji wyspecjalizowanej kadry penitencjarnej (pedagog, psycholog i inni). Zatem wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie zwykłym nie przebiega według programu, doboru właściwych oddziaływań ukierunkowanych na przyczyny zachowań

⁴⁴ Ibidem, s. 416.

⁴⁵ Dz.U. z 2003 r. Nr 151, poz. 1469.

przestępczych. W praktyce może się zdarzyć, że skazany korzystający ze środków oddziaływań wymienionych w art. 98 k.k.w. korzysta z oddziaływań resocjalizacyjnych, które są dla niego odpowiednie i realizują cele wykonywania kary pozbawienia wolności. Będzie to wówczas przypadek, a nie zaplanowane oddziaływanie niezbędne ze względu na potrzeby resocjalizacyjne.

B. Stańdo-Kawecka wyraża pogląd, że ustawodawca przewidział stosowanie tych samych środków oddziaływań wobec skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w systemie zwykłym i programowanego oddziaływania. Różnicę pomiędzy wykonywaniem kary pozbawienia wolności w tych dwóch systemach miało stanowić planowanie oddziaływań w odpowiedniej sekwencji w odniesieniu do skazanych skierowanych do systemu programowanego oddziaływania⁴⁶. Rezygnacja z planowania oddziaływań ustalanych na początku wykonywania kary pozbawienia wolności, a w związku z tym rezygnacja z opracowywania diagnoz kryminologiczno-społecznych miała jakieś przyczyny. Trudno dociec intencji projektodawcy w tym zakresie. W czasie przygotowywania ustawy – Kodeks karny wykonawczy uchwalonej w 1997 r. projektodawcy dysponowali wzorcami (standardami) planowania wykonywania kary pozbawienia wolności, które były obecne zarówno w Regułach minimalnych ONZ dotyczących postępowania z więźniami z 1955 r.⁴⁷, jak i w Europejskich regułach więziennych z 1987 r.⁴⁸, oraz w rozwiązaniach, które znajdowały się w niektórych ustawach penitencjarnych państw Europy Zachodniej⁴⁹. Być może przesłanką przyjętych rozwiązań prawnych były względy ekonomiczne, oszczędnościowe. Zatem niecelowe byłoby opracowanie pracochłonnych planów wykonywania kary pozbawienia wolności dla osób, które odrzucają ich wykonywanie. Jeżeli ustawodawca przewidział możliwość korzystania przez skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w systemie zwykłym z dostępnego w zakładzie karnym zatrudnienia, nauczania oraz zajęć kulturalno-oświatowych, to wówczas

⁴⁶ B. Stańdo-Kawecka, op. cit., s. 126.

⁴⁷ Por. reguła 70 „W stosunku do więźniów skazanych na dłuższe kary pozbawienia wolności powinien być opracowany wkrótce po przyjsciu i zbadaniu ich osobowości plan postępowania z nimi”.

⁴⁸ Por. reguły 103.1-103.8 Europejskich reguł więziennych (zalecenie nr R(87) 3 dla państw Rady Europy przyjęte przez Komitet Ministrów 12 lutego 1987 r. na 404. posiedzeniu Delegatów Ministrów).

⁴⁹ Por art.61 i nast. Powszechnej organicznej ustawy penitencjarnej w Hiszpanii, [w:] A. Rzepliński (red.), *Zachodnie ustawy penitencjarne*, Instytut Profilaktyki i Resocjalizacji UW, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, Kalisz 1994, s. 126 i nast., oraz § 6 i 7 niemieckiej Ustawy o wykonywaniu kary pozbawienia wolności i pozbawiających wolności środków poprawy i zabezpieczenia, tamże s. 152-153.

powinien wskazać, które z nich są dla nich najkorzystniejsze z punktu widzenia realizacji celów wykonywania kary pozbawienia wolności.

Populacja osób odbywających karę pozbawienia wolności w systemie zwykłym jest zróżnicowana ze względu na podstawy prawne uwięzienia oraz dobrowolność wyboru tego systemu wykonywania kary pozbawienia wolności. Pierwszą grupę stanowią osoby dorosłe skazane na zasadniczą karę pozbawienia wolności (recydywiści odbywający karę po raz pierwszy), którzy nie wyrażają zgody na współudział w opracowaniu i wykonywaniu programu oddziaływania (art. 95 § 1 k.k.w.), skazani dorośli, którzy odbywając karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania, nie przestrzegali ustaleń indywidualnego programu oddziaływania (art. 95 § 2 k.k.w.), skazani, którzy już odbyli karę w systemie terapeutycznym i nie wymagają już oddziaływań specjalistycznych, lecz nie wyrazili zgody na odbycie kary w systemie programowanego oddziaływania (art. 97 § 3 k.k.w.). Druga grupa osób odbywających karę w systemie zwykłym to osoby pozbawione wolności, które obligatoryjnie odbywają karę w tym systemie. W skład tej grupy wchodzi skazani na zastępczą karę pozbawienia wolności (art. 99 k.k.w.), ukarani karą aresztu orzeczoną za wykroczenie lub karami porządkowymi, a także osoby, wobec których zastosowano środki przymusu skutkujące pozbawieniem wolności (art. 99 § 2 k.k.w.). Pozbawieni wolności z tych grup mogą być wyjątkowo skierowani do innego systemu wykonywania kary pozbawienia wolności, jeżeli szczególne względy za tym przemawiają.

Skazani odbywający karę w systemie zwykłym stanowią sporą grupę osób w populacji więziennej, która pozostaje bez zaplanowanego programu oddziaływania ukierunkowanego na readaptację społeczną.

IV. Skazani odbywający karę pozbawienia wolności w systemie zwykłym w populacji więziennej w latach 1998-2020 w świetle statystyki penitencjarnej

W latach 1998-2020 w polskich więzieniach średnio rocznie odbywało karę pozbawienia wolności 39,1% skazanych w systemie zwykłym (tabela 1). Największy odsetek skazanych, gdyż 46,6%, odbywało karę w tym systemie w 2007 r. W latach 1998-2007 następował stopniowy wzrost odsetka skazanych odbywających karę w systemie zwykłym,

ponieważ z 29,4% w 1998 r. do 46,6% w 2007 r., następnie zarysowała się tendencja spadkowa udziału skazanych odbywających karę w systemie zwykłym, aby w 2020 r. wzrosnąć do poziomu 45,6% wszystkich skazanych odbywających karę w tym systemie.

Populacja skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w systemie zwykłym nie jest jednorodna (co wcześniej sygnalizowałam). Największą grupę stanowią więźniowie dorośli skazani na zasadniczą karę pozbawienia wolności. Udział tej grupy skazanych w populacji więziennej odbywających karę pozbawienia wolności w systemie zwykłym jest największy (tabela 2), z tendencją spadkową w przedziale czasowym lat 1998-2020, tj. z 85,4% w 1998 r. do 73,9% w 2020 r. Skazani na zastępczą karę pozbawienia wolności odbywający karę pozbawienia wolności w systemie zwykłym stanowili niewielką grupę, jej udział w populacji osób odbywających karę w systemie zwykłym wzrastał z roku na rok w badanym czasie, ponieważ od 9,1% w 1998 r. do 24,3% w 2019 r. Następną podgrupą w populacji osób odbywających karę w systemie zwykłym byli ukarani, bowiem średniorocznie w tym systemie odbywało karę 2,5% tych osób.

Należało oczekiwać, że grupy klasyfikacyjne więźniów będą miały wpływ na częstotliwość odbywania kary w systemie programowanego oddziaływania czy zwykłym, a zatem, że rzadziej będą wybierać system zwykły skazani recydywiści penitencjarni niż skazani odbywający karę po raz pierwszy, skazani recydywiści wykazują bowiem wyraźne symptomy nieprzystosowania społecznego⁵⁰. Statystyka penitencjarna zaprzecza tym przypuszczeniom i oczekiwaniom. Z tabeli 3 wynika, że w systemie zwykłym częściej odbywali karę pozbawienia wolności recydywiści penitencjarni niż skazani odbywający karę po raz pierwszy. Recydywiści penitencjarni rzadziej odbywali karę w systemie programowanego oddziaływania, który w szczególności był im dedykowany⁵¹. Wybierali natomiast system o mniejszym potencjale resocjalizacyjnym, tj. system zwykły wykonywania kary pozbawienia wolności.

Skazani, wobec których jest wykonywana kara pozbawienia wolności w systemie zwykłym, odbywają karę we wszystkich typach zakładów karnych. Średniorocznie w latach 1998-2020 w zakładach karnych typu zamkniętego przebywało 42,9% skazanych zakwalifikowanych do systemu

⁵⁰ T. Szymanowski, Z. Świda, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 1998, s. 218.

⁵¹ Ibidem, s. 218.

zwykłego, w zakładach karnych typu półotwartego 38,2%, otwartego 8,9%. Dane te świadczą o tym, iż odbywanie kary w systemie zwykłym nie jest naznaczone surowością reżimu więziennego. Różnice procentowe na niekorzyść odbywania kary pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu półotwartego przez skazanych z systemu zwykłego są niewielkie, gdyż średnio w badanych latach wynosiły 4,7%. Należy jednak zaznaczyć, że ustawodawca przewidział obligatoryjne kierowanie skazanych odbywających karę pozbawienia wolności do zakładu karnego typu półotwartego, chyba że szczególne okoliczności uzasadniają osadzenie w zakładzie karnym typu zamkniętego (art. 88 § 1 k.kw.). Nie zakazał jednak kierowania skazanych, którzy nie podejmują trudu odbywania kary według indywidualnego programu, do zakładu o łagodniejszym reżimie, tj. typu półotwartego lub otwartego.

Tabela 1. Skazani i ukarani odbywający karę pozbawienia wolności w systemie zwykłym w latach 1998-2020. Stan na 31 grudnia

Lata	Skazani i ukarani ogółem		Skazani i ukarani w systemie zwykłym		
	N	%	n	WS	WD
1998	42 822	100,0	12 586	29,4	100,0
1999	42 200	100,0	12 305	29,2	99,2
2000	48 512	100,0	14 558	30,0	102,1
2001	56 904	100,0	18 116	31,8	108,3
2002	59 571	100,0	20 193	33,9	115,3
2003	61 041	100,0	24 324	39,8	135,6
2004	65 313	100,0	28 918	44,3	150,6
2005	69 539	100,0	31 999	46,0	156,6
2006	74 232	100,0	34 309	46,2	157,3
2007	76 335	100,0	35 591	46,6	158,6
2008	74 226	100,0	34 146	46,0	156,5
2009	74 543	100,0	34 555	46,4	157,7
2010	72 339	100,0	31 772	43,9	149,4
2011	72 923	100,0	28 703	39,4	133,9
2012	77 142	100,0	29 211	37,9	128,8
2013	72 405	100,0	24 931	34,4	117,2
2014	71 133	100,0	25 986	36,5	124,3
2015	66 674	100,0	24 301	36,4	124,0
2016	66 131	100,0	24 810	37,5	127,6
2017	66 583	100,0	25 031	37,6	127,9
2018	64 844	100,0	25 093	38,7	132,7
2019	65 610	100,0	27 517	41,9	142,6
2020	59 202	100,0	26 389	45,6	155,1

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna, CZSW MS. Obliczenia własne.

Legenda: WS – wskaźnik struktury, WD – wskaźnik dynamiki

Tabela 2. Skazani i ukarani odbywający karę pozbawienia wolności w systemie zwykłym w latach 1998-2020. Stan na 31 grudnia

Lata	System zwykły ogółem		Skazani i ukarani odbywający karę pozbawienia wolności w systemie zwykłym						Ukarani		
	N	%	Skazani na zasadniczą karę pozbawienia wolności			Skazani na zastępczą karę pozbawienia wolności			n	WS	WD
			n	WS	WD	n	WS	WD			
1998	12 586	100,0	10 751	85,4	100,0	1 143	9,1	100,0	692	5,5	100,0
1999	12 305	100,0	10 493	85,3	99,8	1 268	10,3	113,5	544	4,4	80,4
2000	14 558	100,0	12 746	87,6	102,5	1 306	9,0	99,1	506	3,5	63,2
2001	18 116	100,0	16 190	89,4	104,6	1 444	8,0	87,8	482	2,7	48,4
2002	20 193	100,0	18 457	91,4	107,0	1 418	7,0	77,3	323	1,6	29,1
2003	24 324	100,0	22 363	91,9	107,6	1 693	7,0	76,6	268	1,1	20,0
2004	28 918	100,0	26 256	90,8	106,3	2 324	8,0	88,5	338	1,2	21,3
2005	31 599	100,0	28 640	90,6	106,1	3 011	9,5	104,9	348	1,1	20,0
2006	34 309	100,0	30 707	89,5	104,8	3 284	9,6	105,4	318	0,9	16,9
2007	35 591	100,0	31 970	89,8	105,2	3 319	9,3	102,7	302	0,8	15,4
2008	34 146	100,0	30 279	88,7	103,8	3 500	10,3	112,9	367	1,1	19,5
2009	34 555	100,0	30 826	89,2	104,4	3 302	9,6	105,2	427	1,2	22,5
2010	31 772	100,0	27 758	87,4	102,3	3 542	11,1	122,8	472	1,5	27,0
2011	28 703	100,0	24 740	86,2	100,9	3 432	12,0	131,7	531	1,8	33,6
2012	29 211	100,0	24 684	84,5	98,9	4 037	13,8	152,2	490	1,7	30,5
2013	24 931	100,0	21 744	87,2	102,1	2 377	9,5	105,0	810	3,2	59,1
2014	25 980	100,0	22 297	85,8	100,5	2 691	10,4	114,1	1008	3,9	70,6
2015	24 301	100,0	20 589	84,7	99,2	2 702	11,1	122,4	1010	4,2	75,6
2016	24 810	100,0	20 498	82,6	96,7	3 259	13,1	144,6	1053	4,2	77,2
2017	25 031	100,0	19 971	79,8	93,4	4 240	16,9	186,5	814	3,3	59,1
2018	25 293	100,0	19 691	77,9	91,3	4 803	19,0	184,3	759	3,0	67,9
2019	27 517	100,0	20 025	72,8	85,2	6 693	24,3	267,8	799	2,9	52,8
2020	26 389	100,0	19 489	73,9	86,5	6 178	23,4	257,1	722	2,7	52,7

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna, CZSW MS. Obliczenia własne.

Tabela 3. Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie zwykłym wobec skazanych z różnych grup klasyfikacyjnych w latach 1998-2020. Stan na 31 grudnia

Lata	Grupy klasyfikacyjne							
	Odbywający karę po raz pierwszy				Recydywiści penitencjarni			
	N-ogółem	n-w systemie zwykłym	WS	WD	N-ogółem	n-w systemie zwykłym	WS	WD
1998	12 790	3 947	30,9	100,0	20 770	8 734	42,1	100,0
1999	12 958	4 035	31,1	100,9	19 900	8 270	41,6	98,8
2000	15 471	4 964	32,1	104,0	22 149	9 593	43,3	103,0
2001	19 125	6 843	35,8	115,9	24 277	11 273	46,4	110,4
2002	20 903	7 855	37,6	121,8	24 853	12 338	49,6	118,1
2003	30 819	10 935	35,5	115,0	26 602	13 385	50,3	119,7
2004	33 237	13 630	41,0	132,9	28 623	15 240	53,2	126,6
2005	35 800	15 556	43,5	140,8	30 451	16 403	53,9	128,1
2006	38 280	16 310	42,6	138,1	32 769	17 948	54,8	130,2
2007	39 479	16 926	42,9	138,9	33 798	18 619	55,1	131,0
2008	37 666	15 705	41,7	135,1	33 834	18 417	54,4	129,4
2009	37 983	15 945	42,0	136,0	33 997	18 563	54,6	129,8
2010	35 346	13 816	39,1	126,7	34 680	17 886	51,6	122,6
2011	34 565	11 850	34,3	111,1	36 618	16 810	45,9	109,2
2012	35 676	11 877	33,3	107,9	39 370	17 276	43,9	104,4
2013	31 897	9 926	31,1	100,8	37 779	15 354	40,6	96,6
2014	30 126	9 608	31,9	103,3	39 509	16 258	41,2	97,9
2015	27 929	8 998	32,2	104,4	36 817	15 240	41,4	98,4
2016	26 985	9 006	33,4	108,1	36 974	15 740	42,6	101,2
2017	27 354	9 047	33,1	107,2	37 180	15 933	42,9	101,9
2018	26 523	9 233	34,8	111,8	36 561	16 025	43,8	104,2
2019	26 820	10 211	38,1	123,1	37 171	17 273	46,5	110,5
2020	23 419	9 530	40,7	131,7	34 051	16 826	49,4	117,3

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna, CZSW MS. Obliczenia własne.

Tabela 4. Skazani i ukarani odbywający karę pozbawienia wolności w systemie zwykłym w różnych typach zakładów karnych w latach 1998-2020. Stan na 31 grudnia

Lata	Typy zakładów karnych											
	zamknięty				półotwarty				otwarty			
	N-ogółem	WS	WD	system zwykły	N-ogółem	WS	WD	system zwykły	N-ogółem	WS	WD	system zwykły
1998	23 428	33,8	100,0	7 923	17 220	26,4	100,0	4 538	2 169	245	11,3	245
1999	23 415	31,4	93,0	7 361	16 588	28,7	109,0	4 766	2 188	178	8,1	178
2000	27 582	31,3	92,6	8 641	18 571	31,3	118,6	5 806	2 339	111	4,7	111
2001	31 628	32,5	96,2	10 287	22 470	34,0	129,1	7 644	2 795	185	6,6	185
2002	33 866	34,9	103,2	11 818	23 047	35,3	134,0	8 139	2 653	236	8,9	236
2003	33 897	41,7	123,4	14 145	24 454	40,7	154,5	9 959	2 688	224	8,3	224
2004	35 242	44,9	132,6	15 807	27364	46,9	177,9	12 829	2 707	283	10,5	283
2005	36 464	46,8	138,3	17 059	30 302	48,1	182,5	14 577	2 772	363	13,1	363
2006	37 859	48,4	143,1	18 319	33 381	47,0	178,3	15 686	2 991	304	10,2	304
2007	38 285	49,3	145,7	18 859	34 805	47,1	178,6	16 379	3 246	354	10,9	354
2008	37 013	48,7	144,0	18 019	34 175	46,1	174,8	15 744	3 033	383	12,6	383
2009	36 531	49,0	145,0	17 915	34 710	46,7	177,2	16 205	3 302	435	13,2	435
2010	35 655	47,8	141,3	17 035	32 904	43,7	165,7	14 366	2 879	371	12,9	371
2011	36 075	44,3	131,0	15 977	33 277	37,2	141,3	12 392	2 861	334	11,7	334
2012	36 532	42,8	126,5	15 632	37 601	35,3	134,1	13 287	3 034	292	9,6	292
2013	33 178	40,7	120,4	13 511	35 506	31,5	119,4	11 172	2 742	248	9,0	248
2014	32 290	43,3	128,2	13 995	35 530	33,3	126,4	11 833	2 507	158	6,3	158
2015	31 280	44,2	130,8	13 837	32 537	32,4	122,9	10 540	2 133	124	5,8	124
2016	30 450	45,4	134,3	13 828	32 435	33,6	127,5	10 895	2 172	87	4,0	87
2017	31 046	45,4	134,4	14 109	32 308	33,5	127,0	10 811	2 172	111	0,5	111
2018	31 234	45,3	133,9	14 142	30 633	36,0	136,7	11 034	2 002	117	5,8	117
2019	32 692	46,7	138,0	15 254	30 262	39,9	151,4	12 075	1 726	188	10,9	188
2020	30 713	48,8	157,9	14 984	26 059	43,3	164,0	11 293	1 261	112	8,9	112

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna, CZSW MS. Obliczenia własne.

Podsumowanie

W Polsce w okresie powojennym funkcjonowały co najmniej dwa systemy penitencjarne, które w odmienny sposób realizowały indywidualno-prewencyjne cele wykonywania kary pozbawienia wolności. W pierwszym okresie, który obowiązywał do końca lat osiemdziesiątych, dominowały oddziaływania na więźniów oparte na zróżnicowanym systemie rygorów wykonywania kary pozbawienia wolności, które stanowiły wyrafinowany system represji karnej. Dolegliwość kary miała wywoływać strach i lęk, a te miały zapobiegać powrotowi do przestępstwa. Ten sposób oddziaływania na więźniów nie przynosił oczekiwanych rezultatów. W Polsce w drugim okresie dziejów więziennictwa, który rozpoczął się na początku przemian ustrojowych, następowały zmiany, które polegały na odejściu od rygorów wykonywania kary pozbawienia wolności i ukierunkowaniu oddziaływań penitencjarnych na przyczyny zachowań przestępczych skazanych, zachowując ich podmiotowość oraz dobrowolność poddawania się tym oddziaływaniom. Proces przechodzenia od jednego systemu do drugiego przebiegał stopniowo. Rok 1997, w którym uchwalono nowy kodeks karny wykonawczy, rozdziela ostatecznie te dwa systemy. Nowy kodeks karny wykonawczy rezygnuje z rygorów wykonywania kary pozbawienia wolności, odrzuca przymus resocjalizacyjny, akcentuje podmiotowość osób uwięzionych, opiera koncepcję resocjalizacji penalnej na prewencji przyczynowej. W realizacji celów wykonywania kary pozbawienia wolności dowartościowuje zasadę indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności, zarówno w postaci instytucjonalnej, jak i środków oddziaływań. Postać instytucjonalnej indywidualizacji została wzbogacona o systemy wykonywania kary pozbawienia wolności. Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności są nową instytucją prawa karnego wykonawczego, które zastąpiły rygory wykonywania kary pozbawienia wolności. Dzięki tej instytucji został zrewolucjonizowany polski system penitencjarny. Doświadczenia stosowania w praktyce trzech systemów wykonywania kary pozbawienia wolności wykazały zróżnicowany potencjał resocjalizacyjny tej instytucji: największy – oparty na indywidualnym programie oddziaływań wykonywanym w systemie programowanego oddziaływania i indywidualnym programie terapeutycznym wykonywanym w systemie terapeutycznym, najmniejszy – w systemie zwykłym. Ten fakt stał się podstawą pytań, czy w ogóle system zwykły ma ów potencjał i jakie jest źródło tego zróżnicowanego potencjału resocjalizacyjnego?

Z woli ustawodawcy każdy z tych trzech systemów realizuje ten sam cel wykonywania kary pozbawienia wolności. Kara ta w każdym systemie jest wykonywana przez ten sam podmiot. Akces przystąpienia do poszczególnych systemów – przede wszystkim programowanego oddziaływania i zwykłego z wyjątkiem skazanych młodocianych – opiera się na zasadzie dobrowolności. Zakres oddziaływań penitencjarnych w systemie programowanego oddziaływania i zwykłym nie różnią się w istotny sposób.

System programowanego oddziaływania ma największy potencjał reedukacyjny, bowiem wykonywanie kary pozbawienia wolności w tym systemie oparte jest na indywidualnym programie oddziaływania, który stanowi rodzaj planu wykonywania kary, w którym w określonym czasie skazany powinien wykonać określone zadania, a ich realizacja jest tożsama z realizacją celu wykonywania kary pozbawienia wolności. Co istotne z punktu widzenia prewencji przyczynowej, indywidualny program oddziaływania jest oparty (opracowany) na podstawie wcześniej opracowanej diagnozy kryminologiczno-społecznej. Zatem wykonywanie kary w tym systemie jest uwolnieniem, eliminacją czynników warunkujących zachowania przestępcze. Wykonywanie kary pozbawienia wolności podlega kontroli, ocenie i modyfikacji. Te mechanizmy oraz zaangażowanie skazanego w realizację programu jest gwarantem jego dużego potencjału resocjalizacyjnego.

System terapeutyczny jest systemem przechodnim, to znaczy że czas pobytu w tym systemie jest określonym wycinkiem odbywania kary pozbawienia wolności. Nie stanowi całego programu wykonywania kary pozbawienia wolności więźnia, lecz jego fragment. Czas pobytu skazanych w systemie terapeutycznym poza skazanymi uzależnionymi od alkoholu lub innych środków odurzających lub psychotropowych nie jest określony z góry. Skazani z tego systemu są przenoszeni do innych systemów, gdy już nie wymagają oddziaływania specjalistycznego. System terapeutyczny w szczególnych przypadkach może nie mieć charakteru przejściowego, to znaczy że cały wyrok może być wykonywany w systemie terapeutycznym, w szczególności na oddziale dla skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, przede wszystkim wobec osób upośledzonych umysłowo, skazanych za przestępstwa określone w art. 197-203 k.k. popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych, głębokimi zaburzeniami adaptacyjnymi itd. Ta grupa skazanych może mieć problem adaptacyjny do zwykłego reżimu więziennego podczas całego wyroku i powinna móc odbywać karę w innym rodzaju zakładu karnego niż ten,

o którym mowa w art. 69 k.k.w. W k.k.w. z 1969 r. był przewidziany zakład dla skazanych wymagających stosowania szczególnych środków leczniczo-wychowawczych (art. 39 § 1 pkt. 4 k.k.w. z 1969 r.). Wydaje się, że powrót do tego rodzaju zakładu karnego jest w pełni uzasadniony.

System zwykły wykonywania kary nie jest wykonywany według programu (planu), który byłby ustrukturyzowany na podstawie diagnozy kryminologiczno-społecznej. Skazany według własnego uznania może korzystać z niektórych środków oddziaływania, które są wymienione w art. 98 k.k.w. Te nie zawsze muszą być związane z potrzebami resocjalizacyjnymi. Zatem system zwykły nie zawsze ma potencjał resocjalizacyjny, być może nie ma go w ogóle.

Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie zwykłym budzi zatem dużą ciekawość nie tylko dlatego, że przez okres dwudziestu dwóch lat był przedmiotem nikłego zainteresowania nauki, przede wszystkim głębszych refleksji nad jego istotą, jako narzędzia resocjalizacji penalnej, lecz także dlatego, że grupa więźniów w tym systemie odbywała karę bez programu (planu), bez którego trudno jest w toku wykonywania kary pozbawienia wolności realizować jej cele. Grupa tych skazanych w populacji więziennej nie była mała, ponieważ średnio w tym systemie w latach 1998-2018 odbywało karę około 40% skazanych. W tym kontekście znamieny wydaje się być pogląd Teodora Bulendy, który spostrzega brak walorów resocjalizacyjnych systemu zwykłego wykonywania kary pozbawienia wolności. Autor ten powiedział, że „Paradoksem jest ograniczanie wychowania wyłącznie do skazanych, którzy wybierają system programowanego oddziaływania. Skutkiem tego jest pozostawienie rok rocznie tysięcy skazanych odbywających karę pozbawienia wolności poza wychowaniem. Chodzi tu przede wszystkim o tych, którzy odbywają karę w systemie zwykłym (...) Za paradoks można uznać pozostawienie ich, w systemie zwykłym, poza wychowaniem”⁵². Wprawdzie k.k.w. nie zakazuje realizacji indywidualnoprewencyjnych celów wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie zwykłym, lecz realizacja ich bez planu zbudowanym na diagnozie kryminologiczno-społecznej jest niemożliwa. Opracowywanie planów wykonywania kary pozbawienia wolności dla skazanych jest celowe również wtedy, gdy nie są zainteresowani w jego

⁵² T. Bulenda, *Wybrane paradoksy i dylematy penitencjarne. Ku lepszemu usensowieniu i zwiększeniu efektywności wykonywania kary pozbawienia wolności*, [w:] A. Nawój-Sleszyński, T. Bulenda (red.), *Polski system penitencjarny w stulecie odzyskania niepodległości. VI Kongres Penitencjarny*, Wydawnictwo CZSW, Warszawa 2020, s. 91-136.

konstruowaniu – postuluje B. Stańdo-Kawecka⁵³. W tym względzie powołuje się na Regulę 103.3 ERW-2006⁵⁴. Cytowana autorka sugeruje, aby w pracach nad reformą prawa karnego wykonawczego rozważyć postulat przygotowania planu wykonywania kary pozbawienia wolności (z udziałem skazanego lub bez jego udziału) dla każdego skazanego odbywającego karę pozbawienia wolności powyżej jednego roku⁵⁵. Dyskusyjnym pozostaje wprowadzenie obowiązku opracowywania planów tylko dla osób odbywających karę powyżej roku. Wydaje się jednak, że każdy czas pobytu w więzieniu można wykorzystać na oddziaływania na skazanych w zakresie i możliwościach proporcjonalnych do rzeczywistego czasu w nim przebywania.

Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności w polskiej penitencjarystyce spełniły bardzo ważną rolę, jednak wydaje się, że przejściową. Przede wszystkim urzeczywistniły sposób wykonywania kary pozbawienia wolności według planu, np. w systemie programowanego oddziaływania, przybliżyły model wykonywania kary pozbawienia wolności według indywidualnego planu opracowanego na podstawie diagnozy kryminologiczno-społecznej dla każdego więźnia, modelu nowoczesnego opartego na standardach wynikających z Reguł minimalnych ONZ, czy Europejskich reguł więziennych. W sytuacji gdyby w pełni zostały zrealizowane wyżej wymienione zalecenia oraz postulaty niektórych polskich penitencjarystów, gdyby wobec każdego skazanego był opracowywany plan wykonania kary z jego udziałem bądź bez jego udziału, wówczas instytucja systemów wykonywania kary pozbawienia wolności, w tym systemu zwykłego, przeszłaby do historii.

⁵³ B. Stańdo-Kawecka, op. cit., s. 129.

⁵⁴ Reguła 103.2 „Tak szybko jak to możliwe po przyjęciu przygotowuje się opracowanie dotyczące sytuacji osobistej, proponowanych planów wykonywania kary każdego skazanego więźnia i strategii przygotowania do wolności” Zalecenie Rec (2006) 2 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich reguł więziennych (przyjęte przez Komitet Ministrów 11 stycznia 2006 r. na 952. posiedzeniu delegatów), „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72-73, s. 67.

⁵⁵ B. Stańdo-Kawecka, op. cit., s. 130.

Bibliografia

- Bramska M., Kurek A., Schmidt D., *System programowanego oddziaływania w warunkach zakładu karnego typu zamkniętego*, [w:] *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa*, cz. IV, Biuletyn RPO. Materiały, Warszawa 2000.
- Bramska M., Kiryluk M., *Realizacja systemu programowanego oddziaływania w toku wykonywania kary pozbawienia wolności*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2002, nr 37.
- Bulenda T., *Wybrane paradoksy i dylematy penitencjarne. Ku lepszemu usensowieniu i zwiększeniu efektywności wykonywania kary pozbawienia wolności*, [w:] A. Nawój-Śleszyński, T. Bulenda (red.), *Polski system penitencjarny w stulecie odzyskania niepodległości państwa*. VI Kongres Penitencjarny, Wyd. CZSW, Warszawa 2020.
- Habzda-Siwiek E., *Wybrane problemy realizacji systemu terapeutycznego wykonywania kary pozbawienia wolności w polskim systemie penitencjarnym*, [w:] B. Stańdo-Kawecka, K. Krajewski (red.), *Problemy penologii i praw człowieka na początku XXI stulecia. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Hołdy*, Warszawa 2011.
- Konikowska-Kuczyńska J., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym wobec skazanych uzależnionych od środków odurzających lub substancji psychotropowych*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.
- Kotowski W., Kurzępa B., *Dozór elektroniczny zarys problematyki*, „Probacja” 2009, nr 2.
- Kwieciński A., *Ocena i perspektywy rozwoju systemu terapeutycznego wykonywania kary pozbawienia wolności*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2019, nr 54.
- Kwieciński A., *Skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi*, [w:] A. Kwieciński (red.), *Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Aspekty prawne*, Warszawa 2013.
- Kwieciński A., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2017.
- Lelental S., *Kodeks karny wykonawczy*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2010.
- Linowski K., Nowicka J., *System terapeutyczny dla więźniów uzależnionych od alkoholu*, Ostrowiec Świętokrzyski 2004.
- Musidłowski R., *Zbiorowe wystąpienia osób pozbawionych wolności w latach osiemdziesiątych*, [w:] *Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa*, Biuletyn RPO. Materiały, nr 32, cz. II, Warszawa 1997.
- Nawój-Śleszyński A., *W poszukiwaniu optymalnego modelu instytucjonalnej indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności – od rygorów do systemów i planowania wykonywania kary pozbawienia wolności* (w druku).
- Nawój A., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007.

Nawój-Śleszyński A., *Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności i ich potencjał reedukacyjny*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2016, nr 92.

Pawela S., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1972.

Powszedniak M., *Wykonywanie kary pozbawienia w systemie programowanego oddziaływania i w systemie zwykłym. Różnice normatywne*, [w:] A. Nawój-Śleszyński, A. Leszczyńska (red.), *Współczesne problemy i perspektywy więziennictwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2019.

Stańdo-Kawecka B., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w trzech systemach – uwagi krytyczne*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2016, tom XXXIX.

Stępniański P., *Polemicznie o systemach wykonywania kary pozbawienia wolności w świetle Europejskich Reguł Więziennych i doświadczeń francuskich*, [w:] T. Bulenda, A. Rzepliński (red.), *Modernizacja więziennictwa. V Kongres Penitencjarny*, UW IPSiR, CZSW, Warszawa 2015.

Stępniański P., *O indywidualizacji, systemach wykonywania kary pozbawienia wolności oraz wolnej progresji – głos polemiczny*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2014, nr 85.

Stępniański P., *System programowanego oddziaływania w opiniach więźniów*, „Archiwum Kryminologii” 2009, tom XXXI.

Szczygieł G.B., *System programowanego oddziaływania wykonywania kary pozbawienia wolności*, [w:] *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga Jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberlego*, (red.) K. Krajewski, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2007.

Szymanowski T., *Powrót skazanych do społeczeństwa*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1989.

Szymanowski T., Świda Z., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wydawnictwo Librata Sp. z o.o., Warszawa 2018.

Wiciński G., *Przerwa w karze pozbawienia wolności wykonywanej w systemie dozoru elektronicznego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2010, nr 67-68.

Akty prawne:

Ustawa z 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 13, poz. 98 z późn. zm.).

Ustawa z 12 lipca 1995 r. o zmianie ustaw – Kodeks karny, Kodeks karny wykonawczy oraz podwyższenia dolnych i górnych granic grzywien i nawiązek w prawie karnym (Dz.U. Nr 95, poz. 429).

Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.).

Ustawa o wykonywaniu kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicznego (Dz.U. z 2007 r. Nr 191, poz. 1366).

Ustawa z 11 marca 2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz Kodeks karny wykonawczy (Dz.U z 2016 r., poz. 420).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 14 sierpnia 2003 r w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U. z 2003 r. nr 151, poz. 1469).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 21 grudnia 2016 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 2231).

Zarządzenie nr 64/63 CZSW Ministra Sprawiedliwości z 9 lutego 1963 r. w sprawie regulaminu odbywania kary przez skazanych za przestępstwa i wykroczenia o charakterze chuligańskim (niepublikowane).

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z 7 lutego 1966 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.Urz.Min. Sprawiedl. nr 2, poz. 12).

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z 25 stycznia 1974 r. w sprawie tymczasowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.Urz.Min.Sprawiedl. nr 2, poz.6).

Inne:

Uzasadnienie rządowego projektu nowego Kodeksu karnego wykonawczego, [w:] Nowe kodeksy karne z 1997 r., Warszawa 1997.

Komentarz wprowadzający do tymczasowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności. Materiały szkoleniowe, CZZK, Warszawa 1974.

